

PRIJEVODI

Izvorni znanstveni rad
UDK 301.12:301.17
Primljeno u srpnju 1980.**GRAD, KLASA I MOĆ****Manuel Castells***

Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris

Urbani problemi sve više i više dolaze u središte političke rasprave u industrijskim kapitalističkim društvima. Talijanska ljevica je na općinskim izborima 1975. godine dobila većinu u svim velikim gradovima, djelomično na osnovi urbanih protesta, a dijelom na temelju toga što se pojavljuje kao alternativan oblik lokalne uprave. Ista se pojava zbila u Japanu, gdje socijalisti i komunisti, zato što su dali prednost urbanim problemima i problemima okoline, upravljaju najvažnijim gradovima. U Sjedinjenim Državama Amerike, kriza New Yorka je samo najspektularniji izraz niza društvenih proturječnosti koje stavljaju u pitanje model urbanog razvoja, model koji, usprkos tome, ostaje prijeko potreban organizaciji života koncentriranog oko vladajućih interesa američkog društva. U Francuskoj su urbane i regionalne političke mjere jedan od najjasnijih pokazatelja raskolâ i borbi između ra-

* **Bilješka o autoru.** Manuel Castells jedan je od najinteresantnijih likova s područja urbane sociologije u posljednjih petnaestak godina. M. Castells je profesor sociologije na Ecole de Hautes Etudes en Sciences Sociales u Parizu, a u nekoliko navrata bio je i visiting profesor na nekim američkim sveučilištima (University of Wisconsin — Madison, John Hopkins University — Baltimore). Jedan je od predsjednika Internacionalnog komiteta za urbano i regionalno istraživanje Internacionalnog sociološkog udruženja (Committee for Urban and Regional Research) i veoma plodan teoretičar i istraživač. Njegova, do sada, sigurno najznačajnija publikacija je knjiga **La question urbaine (1972)**, prošireno englesko izdanje 1977. (E. Arnold Publishers Ltd.), koja je osim navedenog publicirana i na španjolskom, talijanskom, njemačkom, portugalskom, grčkom i poljskom jeziku. U toj knjizi Castells izlaže teorijsku osnovu urbanog pitanja, te podvrgava oštroj kritici tzv. klasičnu urbanu sociologiju. Njegova druga značajnija djela su slijedeća: *Luttes urbanies*, 1973, *Monopolville*, 1974, *Sociologie de l'espace industriel*, 1975, *The Economic Crisis and the U. S. Society*, 1978, *Sociology of Urban Social Movements*, 1977 i *Urban Social Movements and the Democratic Way to Socialism: the Spanish Experience*, 1978. Većina Castellsovih djela, a naročito njegov koncept urbanog sistema (što je najcjelovitije izloženo u *La question urbaine*), pod dosta su snažnim utjecajem altiserovski shvaćenog strukturalizma, a što je istodobno poslužilo većini kritičara kao povod za zasnivanje kritike njegovog razumijevanja tzv. urbanog pitanja.

U nas je do sada od Castellsa prevedeno razmjerno malo — dva odlomka iz knjige »La question urbaine«, jedan pod naslovom »Urbanizacija, razvoj i zavisnost« (časopis »Marksizam u svetu, br. 7/1977, str. 278—309), a drugi pod naslovom »Mit urbane kulture« (»Zbornik trećeg programa radio Zagreba«, proljeće-ljeto 1978., str. 141—147), kao i prijevod članka iz časopisa »Sociologie du travail«, No. 4/1969, pod naslovom »Za sociologijsku teoriju urbanog planiranja« (»Revija za sociologiju«, br. 4/1975, str. 153—165.)

Ovaj prijevod predstavlja djelomično prevedena dva poglavlja iz knjige M. Castellsa **City, Class and Power**, 1978, u kojima autor iznosi neka svoja zapažanja o položaju tzv. urbanog pitanja u suvremenim razvijenim kapitalističkim društvima. (op. ur.)

zličitim političkih snaga, što se moglo opaziti tokom rasprave o Galley Billu (koji je 1975. godine pokušao više oporezovati spekulantsko korištenje zemljišta, što je izazvalo žestok otpor poslovnih krugova), ili, još bolje, u uspješnim mjerama koje su bile usvojene s obzirom na javni prijevoz i programe gradske obnove. Srednje klase sve više i više žive u *grands ensembles*, pa su neki promatrači otišli tako daleko da pripisuju uspjeh ljevice na okružnim izborima 1976. godine njihovom nezadovoljstvu životnim stilom u tim novim rezidencijalnim *milieux*. U stvari, kako ćemo vidjeti, taj je proces složeniji.

Ako povrh institucionalnih izraza političke moći promatramo razvoj narodnih pokreta, jedna od najznačajnijih pojava posljednjih godina je javljanje društvenih protesta i zahtjeva koji se tiču urbanog pitanja i pitanja okoline. Na te različite načine, grad i njegovi problemi izgleda da imaju sve veću važnost u prakticiranju moći. Ta se veza, također, razvija i u suprotnom smjeru; politička moć, čiji je koncentrirani izraz država, sve više oblikuje grad. Intervencija države u grad, i izravna i neizravna, temeljni je elemenat u organizaciji javnih dobara koja čine urbanu strukturu¹.

Odakle dolazi ta urbana politizacija? I gdje ona vodi? Na nekakvom nivou ona je rezultat proturječnog procesa prouzročnog ekonomskim i društvenim razvojem razvijenog kapitalizma. Koncentracija kapitala vodi koncentraciji sredstava za proizvodnju i jedinica uprave, kao i koncentraciji potrebne radne snage. Prostorna koncentracija radnika determinira koncentraciju njima potrebnih sredstava za potrošnju. To se tiče, kako privatne individualne potrošnje (roba koja se prodaje na tržištu), tako i kolektivne potrošnje (nedjeljiva roba i službe). Štoviše, rastuća međuzavisnost različitih jedinica proizvodnje i uprave zahtijeva glatko funkcioniranje čitavog ekonomskog kompleksa, u proizvodnji kao i u potrošnji.

Država i kolektivna potrošnja

Ti su procesi u osnovi urbane strukture velikih gradova. S tehnološkim razvojem, radna snaga proširuje svoju ulogu u proizvodnom procesu: svaki radnik mora učiniti produktivnim sve veći i veći dio kapitala uložnog u strojeve; međuzavisnost tehničkih i ekonomskih jedinica zahtijeva sve programiranije djelovanje radne snage; napokon, ubrzanje tehnološkog napretka pojačava ulogu informacije i znanja, i, kao posljedicu, traži od jednog dijela radne snage sve veću stručnost u stvaranju vrijednosti. Strateška uloga radne snage primjereno uvećava ulogu njoj potrebnih sredstava kolektivne potrošnje, osobito javnih dobara i opreme. Stanovanje, škole, dječji vrtići i odgajališta, zdravstvene službe, kulturne djelatnosti, prijevoz i drugo, sve je to postalo bitno za urbanu strukturu i zahtjeve proizvodnog procesa. Može li se zamisliti tržište rada bez prijevoznog sistema koji je u stanju većinom istovremeno svakog dana distribuirati radnike širom grada?

1. To je bilo potpuno jasno pokazano na slučaju Francuske, zahvaljujući razvoju istraživanja o urbanoj politici. Za sintezu rezultata tih istraživanja vidi: Dieppe Colloquium, *Politiques urbaines et planification des villes* (Ministry of Equipment, 1974).

Ta sredstva kolektivne potrošnje igraju glavnu ulogu i u organizaciji privatne robne potrošnje. Na primjer, rast automobilske industrije u cjelosti ovisi o organizaciji brze mreže međugradskog prijevoza. Izgradnja velikih trgovačkih centara u predgrađu, koji su osnova za obnovu određene vrste potrošnje, ovisi o politici stanovanja i prijevoza, kao i o stanju na tržištu nekretnina. Poznato je da je jedan od najbitnijih problema razvijenog kapitalizma pronalaženje novih tržišta sposobnih da idu u korak s krupnim kapitalom koji mora biti produktivan i unosan.

Pobuđivanje potražnje, što postaje temelj privatnog kapitala, prolazi kroz niz mehanizama (krediti, fiskalne mjere, reklama, itd.), od kojih je jedan sam način organizacije i potrošnja koja izrasta iz osiguravanja javnih dobara. Na primjer, američka rezidencijalna predgrađa (a vjerojatno i francuska, mada to na ovom stupnju možemo tvrditi smo za Sjedinjene Države Amerike su snažan instrument za pobuđivanje robne potrošnje. Ali, ta predgrađa, i odgovarajući model implicitnog ponašanja i potrošnje, bila su omogućena određenom urbanom politikom, čiji je glavni instrumenat bila država².

Prema tome, iako je istinito da naše društvo ostaje prije svega određeno procesom proizvodnje, kolektivna potrošnja, mada ostaje sporedna proturječnost, zahtijeva sve važniju ulogu u društvenoj organizaciji. Dakle, javna dobra ne proistječu samo iz procesa proizvodnje i potrošnje, već su ona i odgovor na razvoj zahtjeva stanovništva, čije su potrebe historijski određene, istovremeno i razmjerno, napretkom proizvodnih snaga, a naročito obrtanjem odnosa moći između klasa u borbi. Kako je radnički pokret postigao snagu i politički utjecaj u zemljama razvijenog kapitalizma, neposredna nadnica se sve više dopunjavala posrednom nadnicom, društveno iznuđenom i kolektivnim dobrima i službama koje su za životni standard stanovništva bile često važnije od nominalnog iznosa neposrednih nadnica³.

Upravo na taj način, kako kapitalizam sazrijeva, razvoj kapitala, procesa proizvodnje i potrošnje i društvenih zahtjeva traži sve više sredstava kolektivne potrošnje koja su u osnovi urbane strukture. U isto vrijeme se događa, obično, da proizvodnja većine kolektivnih dobara i upravljanje njima nisu unosni za privatni kapital — barem ne prije no što je vanjska intervencija u kapital uspostavila prethodne uvjete neophodne da kapitalist profitira. Razlozi za to su suviše složeni da se sažmu u jednu rečenicu, ali se može reći da su povezani s historijskim odnosima između klasa, a ne s »prirodom« dobara i službi kao takvih⁴.

To nas vodi do glavne proturječnosti kapitalističkog razvoja: logika kapitala ne može udovoljiti raznolikosti temeljnih zahtjeva. Država odlučno intervenira u proizvodnju, raspodjelu i upravljanje nad sredstvima kolektivne potrošnje i u prostornu organizaciju tih službi upravo zato da pokuša razriješiti tu proturječnost⁵. Stoga će sve više rasti uloga države s obzirom na

2. Vidi: M. Castells, »La crise urbaine aux Etats-Unis«, *Les temps modernes* (veljača 1976).

3. Vidi: P. Grevet, *Besoins populaires et financement public* (Paris: Editions Sociales, 1976).

4. Vidi: E. Préteceille, *Equipments collectifs, structures urbaines et consommation sociale* (Paris: Centre de Sociologie Urbaine, 1975); i C. Pottier, *La logique du financement public de l'urbanisation* (Paris: Mouton, 1975).

5. Ta je analiza bila dalje razvijena u »State intervention, Collective Consumption and Urban Contradictions« u *La crise de l'Etat*, ed. N. Poulantzas (Paris: P.U.F., 1976).

kolektivnu opremu i urbani sistem koji ona proizvodi. U Francuskoj, ukoliko državne izdatke po budžetnim stavkama uzmemo za približnog pokazatelja razvoja državne intervencije i ako se to izrazi u postocima nacionalnog dohotka, možemo opaziti izraziti obrat izdataka za različite djelatnosti. Tradicionalne političke djelatnosti obrane i administracije porasle su sa 50% bruto nacionalnog proizvoda 1870. na 9,9% 1970. godine; državna potpora poljoprivredi, industriji i trgovini porasla je sa 0% na 2,9%; a troškovi koje možemo svrstati kao »kolektivna dobra i službe« (obrazovanje, kultura, društveni programi, prijevoz, stanovanje i urbanizacija) porasli su u tom razdoblju sa 1% na 14,1% ⁶.

Ipak, ova intervencija nije mehanizam koji djeluje jednostavno. Djelovanje države je rezultat političkog procesa koji je uvelike određen klasnom borbom. Stoga će politički sukobi biti određujući u upravljanju sredstvima kolektivne potrošnje i urbanim sistemom. U mjeri u kojoj oni uvjetuju društvenu praksu, društvene grupe su pod utjecajem državne intervencije u to područje, a država postaje *stvarni upravljač kolektivnih službi, struktuirajući svakodnevni život*. Proturječnosti koje se razvijaju u području kolektivne potrošnje i sukobi koji izvire iz urbane organizacije teže, stoga, da se više ili manje izravno odraze na državnu intervenciju i političke tokove koji stoje u pozadini. Iako pokušava prevladati proturječnosti koje proizlaze iz nemogućnosti proizvodnje gradu hitno potrebnih dobara i službi, državna intervencija u grad u stvari *politizira i globalizira* urbane sukobe, neposredno povezujući materijalne uvjete svakodnevnog života i klasni sadržaj državne politike.

Radnička klasa, nova sitna buržoazija i demokratski put u socijalizam

Takav je razvoj temeljen s političkog gledišta, jer urbane proturječnosti obilježava upravo to što su od važnosti za sve klase stanovništva, uključujući novu sitnu buržoaziju (tehničari i činovnici). Kriza stanovanja nadaleko prelazi granice radničke klase; kriza u javnom prijevozu tiče se svakoga tko mora svakodnevno putovati na posao; nedostatak dječjih vrtića i odgajališta pogađa sve žene; društvena i funkcionalna segregacija prostora pruža povlastice samo neznatnoj manjini koja čini elitu moći; zagađenje je, također, samo po sebi uglavnom nedjeljivo; itd. Ali, iako ova proturječja pogađaju veliku većinu stanovništva, ona nisu nužna »prirodna« ili svojstvena za »urbani milieu«; ustanovljena su historijski određenim društvenim odnosima⁷. U našim društvima, ona u *svom osobnom obliku* izvire iz kapitalističke organizacije proizvodnje i potrošnje, i iz državne intervencije koja je uvelike pod utjecajem bloka moći konstituiranog oko vladajuće frakcije financijskog kapitala.

Stoga vladajuća društvena logika upravo kroz urbane proturječnosti pogađa klase stanovništva na uglavnom jedinstven način. Stanovnici i oni koji

6. C. André, R. Delorme i A. Kouévi, *Etude analytique et numérique des tendances significatives et des facteurs explicatives de l'évolution des dépenses et recettes publiques françaises au cours de la période 1870—1970*, mimeo (Paris: CEPREMAP, 1974) 2 vols.

7. Vidi: M. Castells, *La question urbaine* (Paris: Maspéro, 1972).

svakodnevno putuju na posao odgovaraju različitim protestnim pokretima, koji, u stvari, postaju oblik *urbanog sindikalizma*⁸. Izuzetno je značajno, i na to treba obratiti posebnu pažnju, da u tim pokretima sudjeluje i nova sitna buržoazija⁹, koja je imala razmjerno slabu tradiciju borbe i organiziranja. *Urbane borbe* su bile sredstvo kojim su slojevi stanovništva, tradicionalno udaljeni od organizacije i usmjerenja radničkog pokreta (što se jednim dijelom može pripisati njihovom mjestu u društvenoj podjeli rada), postali svjesni svoje stvarne suprotstavljenosti državnim mjerama obilježnim vladavinom monopolnog kapitala¹⁰. Stvaranje jedinica kolektivne potrošnje (veliki gradovi) stoga vodi kolektivnoj organizaciji protesta svih zainteresiranih klasa, pa zato državna intervencija često izaziva politizaciju protesta.

Dublji smisao te *tendencije* možemo bolje shvatiti ako je dovedemo u vezu sa skorašnjim razvojem političkog izražavanja javnih društvenih pokreta. Za posljednjih 25 godina, čekajući svoj trenutak i braneći interese svojih radnika, ljevica Zapadne Evrope je bila podijeljena između socijaldemokratskog upravljanja kapitalizmom i političke izolacije. Društvene borbe koje su se događale od 1968. godine naovamo, ekonomska kriza, političko slabljenje buržoazije na vlasti, sve je to potaklo novu situaciju. U Italiji, u Francuskoj, ali, drugim načinima, i u ostalim zemljama, oblikuje se nova politička alternativa, koju su neki nazvali *demokratski put u socijalizam*. Ona pokušava ići dalje od nostalgije za Zimskim dvorcem, ne prihvaćajući navno neutralnost države s gledišta njenog klasnog sadržaja. Želi se ići naprijed kontroliranjem državnih institucija demokratskim sredstvima (narочito izbornim) i mijenjanjem društvenih odnosa, bez čega ekonomske mjere mogu voditi samo racionalizaciji postojećeg sistema. Kako klasna analiza države može biti usklađena s takvom strategijom? Korištenjem »novog oružja« koje bi moglo biti odlučujuće u historijskom razdoblju u kojem živimo: sposobnošću da se zadobije naklonost stanovništva, osvajanjem njezove svjesne podrške čak i, prije osvajanja kontrole nad državnim institucijama. A jedina poznata metoda mijenjanja svijesti kroz obranu objektivnih interesa jest otkrivanje tih interesa *u borbi i pomoću nje*. Da bi se prevladala predodžba o »uličnim tučnjavama« kao obliku društvenih borbi, važno je ujediniti sva dostupna sredstva za vršenje pritiska, uključujući upravljanje sektorima ili razinama države.

Ako je radnička klasa ona klasa koja je najsvjesnija svoje situacije, i koja najviše podržava političke organizacije koje su alternative moći organiziranoj oko buržoazije, tome je tako najviše zato što ona ima iskustva u organiziranju i borbi, pa makar to proizlazilo tek iz njenog temeljnog mjesta u proizvodnom procesu. Radnička klasa ne može sama, sedamdesetih godina,

8. Vidi: M. Castells, E. Cherki, F. Godard i D. Mehl, *Crise du logement et mouvements sociaux urbains* (Paris: Mouton, 1978).

9. U smislu kako je to definirano N. Poulantzas u *Social Classes in Contemporary Capitalism* (London: New Left Books, 1975).

10. Počinjemo dobijati znatnu količinu radova o empirijskim temeljima određivanja urbane politike u Francuskoj prema interesima monopolnog kapitala; vidi, na primjer: J. Lojkine, *La politique urbaine dans la région parisienne* (1973) i *La politique urbaine dans la région lyonnaise* (1974), oboje objavljeno u Parizu, Mouton.

predstavljati socijalističku alternativu u Zapadnoj Evropi. To je moguće samo organiziranjem onih klasa stanovništva koje su *objektivno zainteresirane* da preskoče granice kapitalizma i *subjektivno svjesne* te nužnosti i mogućnosti. Iako radnička klasa ostaje glavna osovina socijalističkog projekta, društveni slojevi nužni za proširivanje baze za njegovu realizaciju jesu najamne klase poznate kao nova sitna buržoazija. Iako se sada sukobljuju na radnim mjestima, upravo u urbanom protestu mogu najlakše otkriti podudarnost interesa s radničkom klasom i zajedničku suprotstavljenost logici sistema i njegovom sažetom izrazu u državnom upravljanju kolektivnim dobrima.

U tom smislu urbane borbe, općinske političke alternative, rasprava oko kolektivne potrošnje i planiranje grada igraju bitnu ulogu u sadašnjim političkim kretanjima. Ako *grands ensembles* glasaju za ljevicu, to se ne događa zbog otuđenosti armiranobetonskih nastambi, već zato što područstvljene potrošnje zbližava stanovnike, pojačava njihovu solidarnost i pospješuje razvitak borbi koje su uperene i prema državi kao ekonomskom posredniku i k njenom lokalnom i nacionalnom političkom aparatu.

Ta tendencija, koja postaje sve uočljivija, utoliko je paradoksalnija što su upravo vladajuće klase te koje su prve stavile »urbano pitanje« na najistaknutije mjesto političke pozornice, pokušavajući zamijeniti proturječnost između rada i kapitala problemima kvaliteta života¹¹. Taj implicitni pokušaj da se društvene proturječnosti »učine samorazumljivima« i da se njihovo razrješavanje ograniči na tehnički problem, zapeo je na važnom »previdu«: kvaliteta života nije kontekst već praksa i ako je to praksa koja vodi otkriću da su postojala zaista nova proturječja u organizaciji gradova, ta su proturječja utoliko povezanija s *ensembleom* klasnih odnosa, tj. s odnosom moći. To je razlog zbog kojega nam odnos između grada i moći izgleda u središtu najnovije urbane problematike. Jer, ako je moć ta koja strukturira grad, pokreti koji se u njemu rađaju igraju stratešku ulogu u preobražaju moći.

Preveo: Krešimir Kufrin

11. Vidi: M. Daganau, *Idéologie urbaine de la technocratie*, neobjavljena doktorska teza, Ecole des Hautes Etudes, Paris, 1976.